

УДК 32

Гошій О.,
Мислюк Ю. В.,
Івано-Франківськ

СИНЕРГЕТИЧНЕ РОЗУМІННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ДІЙСНОСТІ

У статті аналізуються підходи до політичної практики з позиції самоорганізації. Стверджується, що синергетика дозволяє більш об'єктивно аналізувати процеси, що відбуваються в політичній системі.

Ключові слова: синергетика, політична система, політика, біфуркація.

В останнє десятиліття все більшу увагу політологів, економістів, істориків, дослідників соціальних наук привертають концепції синергетики з її ідеєю самоорганізації. Її значення зростає у міру збільшення ролі мережних спільнот, які починають суттєво впливати на характер розвитку світових політичних, економічних, екологічних та інших процесів. При цьому внутрішнім джерелом самоорганізації виступає взаємодія таких протилежних тенденцій розвитку, як стабільність і нестабільність, безлад і порядок, дезорганізація і організація, випадковість і необхідність.

У сучасній Україні, в якій зміни охопили всі сторони життя суспільства, відбувається активний пошук шляхів подолання численних кризових явищ, вивчення і використання нових наукових напрямів і концепцій, що знаходяться на межі наукових дисциплін, що є однією з найважливіших умов глибокого аналізу і прагматичного вдосконалення дійсності.

Розробка і використання синергетичних підходів стосовно аналізу політичних процесів, на відміну від традиційних, сутнісної особливостю яких є прийняття до розгляду якомога більшої кількості параметрів, дозволяє вченим і практикам аналізувати і в принципі моделювати спектр можливостей соціально-політичного варіативного майбутнього як України, так і інших великих системно-політичних утворень, стати основою побудови концептуальних моделей сталого коеволюційного розвитку країн і регіонів у сучасному, дуже нестабільному світі.

У виявленні та використанні механізмів синергетики укладені потенційні можливості ефективного управління еволюцією політичних процесів, яка, як показує практика, може бути спрямована як на зростання блага країн і людства в цілому, так і на його руйнування.

Мета дослідження визначається станом розробленості проблеми синергетики політичних процесів у політичній науці, а також потребами дослідження міждисциплінарного нелінійного підходу до політичного життя.

Основоположник науки про самоорганізацію Г. Хакен у своїй роботі «Можем ли мы применять синергетику в науках о человеке» стверджував: «Ми розглядаємо системи, які можуть формувати просторові, часові або функціональні структури. Багато об'єктів, що вивчаються в науках про людину, можуть так чи інакше розглядатися як системи. Такі об'єкти складаються з багатьох частин, що взаємодіють одна з одною більш-менш складним чином. Прикладами можуть бути суспільство, яке складають люди ...» [14].

Виходячи з цього, російський фізик Ю. Данилов зазначає, що особливість синергетики в тому, що вона цікавиться загальними закономірностями еволюції систем будь-якої природи, на відміну від традиційних сфер наукового знання [6].

Тому очевидно, що сьогодні центр досліджень змістився від розуміння загальних засад синергетики до вивчення її як нового напрямку і досягнення людської думки, який дає можливість по-новому пояснити, передбачити, ті проблеми соціальної сфери життєдіяльності суспільства, які досі не мають результативного вирішення.

При такому підході виявляється, що однією зі сприятливих сфер нового синергетичного бачення є політична діяльність, актуальність якої на сьогодні тільки зростає, особливо для нашої країни.

За словами російського вченого А. Венгерова, у сфері політики все буквально «кипить» від зіткнення необхідних і випадкових явищ. У ній виникає безліч нестабільних, нестійких процесів, діють синергетично нерівноважні соціальні інститути. Задумане і сплановане настільки часто при здійсненні обертається прямо протилежним, починає розвиватися навсід по-іншому, підкоряючись якимсь своїм, самоорганізаційним засадам [5, с. 58].

У політиці як на внутрішньому, так і на міжнародному рівні не встановлені універсальні закономірності, подібні фізичним законам. У суспільному житті і політичних відносинах постійно існує можливість багатоваріантного розвитку ситуації. Але це не означає, що знання про політику не може бути науковим. Якщо знання достовірні, систематизовані і внутрішньо не суперечливі, то це є передумовою їх адекватності реальним процесам, а отже, і об'єктивності відображення політичних ситуацій [2, с. 7].

А тому виявлення та необхідність врахування у дослідженні соціально-політичних процесів непередбачуваності, випадковості та можливостей альтернативності їх перетікання ставить політичну науку перед потребою пошуку нових теоретико-методологічних підходів до пояснення всезростаючої складності соціально-політичного буття, до прогнозування його динаміки [1, с. 3].

Використання синергетичного підходу при поясненні політичних процесів у першу чергу дало можливість розуміти політичну сферу як відкриту динамічну нелінійну систему, політичні системи мають відкритий і динамічний характер. Характеристика політичної системи як динамічного утворення передбачає, що система знаходиться під впливом різних зовнішніх сил, в результаті дії яких вона змінюється в часі. В цілому динамічні стани систем протиставляються станам відносної рівноваги. Відкритість політичної системи означає, що система в процесі свого функціонування взаємодіє з іншими політичними системами: сприймає на собі вплив систем і сама має можливість впливати на функціонування систем. Взаємодія здійснюється за допомогою обміну інформацією, ресурсами. Сучасні політичні системи в більшості своїй є відкритими, виняток становлять лише політичні системи з тоталітарним або жорстко авторитарним режимом функціонування, але й ці системи можуть бути названі закритими лише умовно. Також політичні системи — це нелінійні системи. На відміну від лінійних систем, коли під зовнішньою дією відповідь системи виявляється в цілому пропорційною даній дії, якість нелінійності припускає, що реакція системи на зовнішню дію не є пропорційною цій дії, а також система при однаковому зовнішньому впливі на неї в різний час поводитиметься відповідно до різних законів.

Політична сфера є в першу чергу різновидом соціальної, яка має свої особливості, що відрізняють її від усіх інших складних систем, досліджуваних синергетикою. Г. І. Рузавін із цього приводу пише: «Принципова відмінність соціальних систем від природних полягає, перш за все, в тому, що в них самоорганізація доповнюється організацією, оскільки в суспільстві діють люди, що обдаровані свідомістю, ставлять собі певну мету, що керуються мотивами своєї поведінки і ціннісними орієнтаціями. Взаємодія організації і самоорганізації, випадкового і необхідного становить основу досліджень соціальної системи» [13, с. 63].

З приводу цього, як зазначає Л. Бородкін, узгодженої позиції про застосовність синергетики в політико-історичних дослідженнях немає. Розкид думок російських і зарубіжних фахівців у цьому питанні великий — від тотального заперечення до повного визнання синергетичних методів. Важливим моментом полеміки є аргументи скептиків про необхідність

зберігати традиційний розподіл «випадковості» і «необхідності», оскільки мотивація діяльності людей залежить від їх індивідуальності, є можливість думати, що теорія «порядку через хаос» не може застосовуватись до сфери людської свідомості. Але ця думка заперечена роботами зарубіжними та російськими вченими психологами про хаотичні режими соціальної поведінки [3, с. 3].

Розмірковуючи про нестійкий характер світових політичних процесів, співвідношення закономірного і випадкового в їхньому розвитку, угорський дослідник систем Е. Ласло зазначав виникнення нового статусу випадковості в постнекласичній науці: вона опиняється в центрі будь-якого процесу, роблячи його нелінійним, неоднозначним і тому в істотних моментах непередбачуваним [9].

Значну роль випадковості зображає російський дослідник синергетики Е. Князева зазначаючи, що коли суспільство як надскладна система виявляється в силу кризи в точці біфуркації, тобто, коли система як би звільняється від жорсткого зв'язку між причинами і наслідками, воно знаходить «здатність розвитку в тому чи іншому напрямку», знаходиться на роздоріжжі. Багато чого тоді починає залежати від випадкових чинників [7, с. 78].

Синергетика дозволяє підійти до випадкового в політиці по-науковому, як до явища, що має характеристики, загальні для випадкового у всіх сферах людського буття, по-новому глянути на суб'єктивне, випадкове в політичній дійсності, зрозуміти, що випадковість — не побічне, другорядне, а, навпаки, цілком стійка, характерна властивість, умова існування і розвитку самого політичного життя.

Російський правознавець А. Венгеров у дослідженнях виокремлює два типи випадковостей. Перший вид — це випадок, який проявляється в масових, аналогічних, однотипних явищах і процесах, коли кількісні або якісні характеристики кожного явища або процесу невідомі, непередбачувані, але можуть бути обчислені або визначені на підставі теорії ймовірності. Коли в житті відбуваються масові події з випадковим результатом, то виявляється закономірність, що дозволяє з певною часткою впевненості очікувати настання тієї чи іншої випадковості в результаті того, що відбувається. Числовою характеристикою цієї частки впевненості і є ймовірність. Неважко побачити, як теорія ймовірності працює в сфері політики, наприклад при оцінці громадської думки, зокрема думки виборців. Для політиків різні показники опитування виборців (ставлення до політичних акцій, рейтинги і т. п.) давно стали звичними і надійними інструментами [5, с. 62].

Американські спеціалісти наполегливо акумулюють дані про «довгі часові ряди», які періодично «обриваються» в хаотичні стани. Цінність цієї роботи в тому, що вона з часом дозволить створити потужну базу первинних узагальнень, яка дозволить в подальшому «вирости» науці про прогнозування хаотичних ситуацій, і керувати ними [3, с. 4].

Другий фундаментальний тип випадковості — це той, який І. Пригожин називає «випадком гадання». Стосовно до політики це ті події, які мають одиничний характер. Їх виникнення непередбачуване, кількісні або якісні характеристики невідомі, обчислити їх не можна заздалегідь. Про «випадки гадання» не можна щось стверджувати доти, поки вони не відбулися. Це, наприклад, стихійні лиха, катастрофи, аварії, деякі види політичних та інших криз, про які говорять, що вони «вибухнули» [11, с. 75].

До таких випадків можна віднести, наприклад, вбивства політичних лідерів, які впливали на політичне життя. На жаль, ХХ століття «подарувало» людству чимало випадків саме такого роду, наприклад вбивство ерцгерцога Фердинанда в Сараєво в 1914 році, Кірова — в 1934, Кеннеді — в 1963 році. Величезну негативну роль у долю СРСР мала Чорнобильська катастрофа. Цей тип випадкового створює в політичному житті умови і можливості для розвитку подій в зовсім несподіваному, непередбачуваному напрямку.

Очевидно, що такий розвиток подій потребує певного реагування через вироблення певних рішень. Цим питанням займається політична еліта, яка виступає свого роду певним атрактором в політиці. З приводу цього російський науковець Л. Н. Васильєва, досліджуючи еліту через призму синергетики, визначає її як ключовий елемент, який структурує соціальний-політичний простір, тим самим набираючи властивостей атрактора даної системи. Еліті властиво прагнення мати релігію чи світову філософію, які організують світ і людей в певного роду логічно пов'язане змістовне ціле [4, с. 80].

Водночас, як показує світова практика, не вся політична еліта виступає об'єднавчим елементом суспільства, а лише декілька представників. Політичного діяча, який в стані іноді вгадувати появу випадковостей, пристосовувати до них свою поведінку, організувати відповідні політичні акції, вміння використовувати інтуїцію перетворює найчастіше на політичного лідера, за яким йдуть люди. Тут значну роль відіграватиме харизматичність, описана німецьким соціологом М. Вебером, пов'язана з прийняттям народом влади конкретних політичних лідерів.

Харизми в політичному житті відіграють роль своєрідних атракторів, тих несподіваних компонентів системи, які збирають навколо себе важливі

її елементи, втягують їх у рух, у боротьбу за владу, виявляються здатними, надаючи системі додаткові імпульси нестабільності, нерівноважності, переводити її в інші стани [4, с. 82].

Основою діяльності політичних еліт є влада. Оскільки вона є поштовхом до дій усіх політичних діячів, то можна зробити висновок, що влада, з точки зору синергетики, виступає суператрактором — кінцевим результатом, метою, яка здатна до нейтралізації та компенсації будь-яких несприятливих впливів середовища, до нього прагнуть усі локальні атрактори, в даному випадку політичні лідери.

Ще одним елементом, який цікавить синергетику у своїх дослідженнях, є те, що в соціально-політичній системі діяльність людей, особливо групова діяльність, може бути хаотичною і її результати можуть виявитись не тими, які очікувались. О. Мітіна та В. Петренко зазначають, що задумані і раціонально сплановані дії можуть відкрити дорогу процесам, в яких візьмуть гору принципи не організації, запропоновані тими, хто ініціюють ці дії, а самоорганізації. У підсумку ситуація може розвиватися зовсім інакше, ніж очікувалося. Вона буде підпорядкована якимось своїм власним самоорганізаційним засадам [10, с. 107].

А. Венгеров назвав дане явище феноменом «навпаки», і зазначає, що він пов'язаний з тією дивовижною властивістю політики, коли результат багатьох політичних дій виявляється зазвичай прямо протилежний мети цих дій. При цьому чим більше витрачається політико-правових засобів (в широкому сенсі) на досягнення політичної мети, тим меншими виявляються досягнуті результати. Крім того, часто з'являються побічні наслідки, які за своїм негативним значенням також перевершують прямі результати. Як приклад дослідник наводить історію фашизму в Німеччині. Метою Гітлера було створення світової імперії під німецьким пануванням, яка повинна була існувати тисячу років. Але вже через 12 років після приходу фашистів до влади Німеччина лежала в руїнах, була розгромлена, її територія розділена, а населення, що підтримувало фашизм, заплатило величезну соціальну ціну за амбіції нацистів людськими життями, глибоким приниженням, розрухою [5, с. 64–65].

За синергетичним підходом причинами даного явища є те, що між собою стикаються цілі, ідеали, планові, організаційні засади, з одного боку, а з іншого — самоорганізація політичної системи, мимовільні процеси на різних рівнях системи, які самостійно, мимовільно формуються національними, соціальними, локальними, психологічними, мовними та іншими структурами. Саме їх зіткнення спотворює аж до «навпаки» все, що здавалось чітко продуманим і здійснюваним.

Зазначимо, що прикладом українського феномену «навпаки» є «Помаранчева революція» 2004 року. Коли очікування населення, які, здавалось, будуть втілені в життя з приходом В. Ющенко «народного президента», на практиці дали майже протилежний результат, і лише відтягнули перемогу своїх опонентів. Це засвідчує, що феномен «навпаки» перш за все спрацьовує для революційних процесів, коли ідеали, як правило, спотворюються соціальною практикою. Вірогідно, цей досвід очікує і ряд держав Африки, в яких у 2011 році відбулись революції з повалення владних режимів.

Як наголошує І. Пригожин у роботі «Філософія нестабільності» феномен нестабільності природним способом призводить до досить нетривіальних, серйозних проблем, перша з яких — проблема передбачення [12, с. 47].

Аналізуючи усі вищевказані синергетичні явища політичного життя, залишається питання: чи можливо впливати на такого роду політичні ситуації і керувати ними? Дослідники — як фізики, так і гуманітарії — відповідають стверджувально.

Російський фізик С. Курдюмов у своїй доповіді «Иглоукальвание мира» стверджує, що спосіб управління складними системами зовсім не енергетичний, тобто ресурсний. Важлива не величина енергії, а характер її розподілу в просторі. Управління складними системами схожий на голкотерапію. Вплив мізерний, а результат величезний. Слабкий, але топологічно правильно розподілений вплив призводить до різних типів атракторів. Але в кожній системі, суспільства в тому числі, є певне число «передбачуваних» атракторів, тому в результаті незначного впливу в районі біфуркації можливе корегування напряму розвитку системи [8].

Подібний метод пропонує А. Венгеров — політичну акупунктуру як нове, синергетичне вміння здійснювати малий вплив на ті точки політичного середовища, які матимуть визначальний вплив на все політичне життя. Забезпечення успішного результату можливе лише через розуміння політичної системи як багаторівневої, врахування і визнання важливості випадкових явищ, якими наповнена політика. Але для того щоб «керувати» випадковим, дослідник радить зрозуміти, що простір «корегування», який називається «область джокера», відкривається випадковістю, і є обмежений певним «полем», оскільки можливості в політиці не безмежні. Тому вивчення «поля», де відкриваються області джокерів, стає важливим політологічним завданням [5, с. 68].

Отже, використання теорії самоорганізації при поясненні соціальних і політичних процесів хоч є і відносно новим явищем, та вже отримані певні результати. В синергетичному аспекті політична сфера розглядається як

складна нелінійна відкрита система з динамічним характером розвитку, вона знаходиться під впливом різних зовнішніх сил, в результаті дії яких вона змінюється в часі. Синергетика дозволяє підійти до явищ нестабільності, випадковості, прямо протилежних результатів, політичних атракторів з наукової точки зору та окреслити конструктивні та деструктивні функції, які вони виконують у політичному житті, створюючи умови та можливості для розвитку подій за несподіваними, непередбачуваними варіантами. Для їх корегування вченими пропонуються методи «політичної акупунктури» як впливу на систему в певній «області джокерів» для скерування системи до кращого варіанта. Та навіть при можливості передбачення не варто розраховувати на плавний і сталий розвиток, оскільки еволюційні кризи неминучі, вони є лише одним із етапів розвитку і ведуть до оновлення структур політичної сфери суспільства.

Подальші наукові розвідки стосуватимуться моделювання синергетичної моделі політичної системи і застосування її до сучасних українських реалій.

Література

1. Бойко-Бойчук Л. В. Синергетичний підхід у політичних дослідженнях (на прикладі аналізу політико-владної взаємодії у територіальних громадах в Україні) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : 23.00.01. «Теорія та історія політичної науки» / Л. В. Бойко-Бойчук. — Київ, 2006. — 23 с.
2. Боришполец К. П. Методы политических исследований / К. П. Боришполец. — М. : Аспект Пресс, 2005. — 221 с.
3. Бородкин Л. Методология анализа неустойчивых состояний в политико-исторических процессах [Електронний ресурс] / Л. Бородкин // Международные процессы. — 2005. — № 1 (7). — Режим доступа : <http://www.intertrends.ru/seventh/001.htm>
4. Васильева Л. Н. Теория элит : синергетический подход / Л. Н. Васильева // Общественные науки и современность. — 2005. — № 4. — С. 75—85.
5. Венгеров А. Синергетика и политика / А. Венгеров // Общественные науки и современность. — 1993. — № 4. — С. 55—69.
6. Данилов Ю. А. Роль и место синергетики в современной науке. По материалам Московского международного синергетического форума [Електронний ресурс] / Ю. А. Данилов. — Режим доступа : <http://synergetic.ru/science/index.php?article=dan2>
7. Князева Е. Н. Основания синергетики: Режимы с обострением, самоорганизация, темпомиры / Е. Н. Князева, С. П. Курдюмов. — СПб. : Алетейя, 2002. — 414 с.